

Тема 8

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

8.1. Григорій Сковорода про спорідненість виховання з природою та його народність

Серед видатних діячів минулого, які збагатили вітчизняну педагогіку і шкільництво, духовну культуру України, чільне місце належить Григорію Савичу Сковороді (1722—1794).

Виразник ідей гуманізму і просвітництва, Г.С. Сковорода вважав освіту засобом моральної перебудови справедливого світу, створення суспільства. Його ідеалом була “істина”, справжня людина, що знаходить своє покликання і щастя у “сородній” праці. Надзвичайно важливим фактором у формуванні світоглядної позиції Г.С. Сковороди і його педагогічних, освітянських та культурологічних поглядів було навчання в Київській академії (1738—1750 рр.). Саме Київська академія дала Г.С. Сковороді знання піітики, риторики, грецької, латинської та інших мов, філософії, а потім була — закордонна подорож, що стала логічним завершенням формування поглядів

Григорій Сковорода

філософа, новатора, учителя, одного з найбільш виразних педагогів України¹.

Викладацько-педагогічна діяльність Г.С. Сковороди проходила в Переяславському і Харківському колегіумах, що вже досить докладно проаналізовано у вітчизняній історії педагогіки² а також у приватних осіб по поміщицьких маєтках. Всюди він надзвичайно сумлінно ставився до виконання своїх обов'язків.

Г.С. Сковорода перший в історії української педагогічної думки і освіти висунув ідею природного виховання. Він вважав, що формування людини має бути спорідненим з її природою. У байці "Собака та Кубила" педагог-мислитель висловлює думку про те, що природа має вплив на людину; без урахування цього людина не може мати успіху в житті, адже "без природи — як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутаєшся".

Під природою людини філософ-просвітитель розуміє обдарування, схильності, дані від народження. Він стоїть на тому, що надані природою особливості дитини мають добре знати батьки та вихователі й всебічно розвивати їх шляхом навчання. Г.С. Сковорода вважає, що успадковані можливості людини можуть розкритися безпосередньо у природному стані та діяльності.

Такі ж висновки робить і сучасник Сковороди — французький просвітитель Жан-Жак Руссо. Але якщо останній "лоно природи" розглядав як засіб ізоляції дітей від розбещеного суспільства, то Сковорода передбачав розвиток природних здібностей шляхом самовдосконалення, боротьби внутрішньої натури людини з брутальними пристрастями та потворними соціальними цінностями. Отже, Сковорода обстоює незалежну, вільнотворну людину, яка б протистояла впливові "цивілізованого" суспільства, була б свідомим творцем власних ідеалів, вчинків.

Ідея спорідненості виховання з природою людини пронизує твори Г.С. Сковороди: байки, притчі, філософські трактати, афоризми тощо. У багатьох із них змальовано найвищі якості людини, якими вона наділена природою: людяність, сердечність, великодушність, добротність, справедливість, скромність, працьовитість, гідність тощо. Ними обдаровані всі люди від народжен-

¹ Докладніше див.: *Хижняк З.І.* Г.С. Сковорода і Київська академія // Педагогічні погляди Г.С. Сковороди. — К., 1972. — С. 170—184.

² *Ніженець А.М.* Діяльність Г.С. Сковороди в Переяславському і Харківському колегіумах // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди. — К., 1972. — С. 185—212.

ня, але не всі пізнають їх у собі і наслідують “блаженній” натурі. Неробство, пихатість, жорстокість, самодурство, егоїзм, кар’єризм, чинопочитання, плазування перед модою, на думку педагога, є протиприродними, тобто набутими внаслідок неправильного виховання й умов життя (байки “Орел і Черепаха”, “Бджола і Шершень”, притчі “Вдячний Єродій”, “Вбогий жайворонок” та ін.).

Таким чином, Г.С. Сковорода не протиставляє природу вихованню чи навпаки, а всіляко підкреслює, що виховання посилює розвиток природних можливостей, чим сприяє формуванню “істинної людини”.

Великою заслугою Г.С. Сковороди є те, що він у своїх творах наголошує на необхідності раннього пізнання природи дитини і визначення виховання відповідно до природних обдарувань. У притчі “Вдячний Єродій” педагог стверджує цю думку: “Хто за хоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися”.

Новим словом в українській педагогіці прозвучало застереження батьків і вихователів про наслідки обраного без урахування природних можливостей навчання та життєвого шляху. У байці “Жайворонки” педагог стверджує, що “багато людей без природи починають великі справи та погано кінчають”, і навпаки, того, хто правильно визначив свої сили, чекає успіх: “Коли ти твердо йдеш шляхом, який почав іти, то, на мою думку, ти щасливий”.

(Педагогічні погляди Г.С. Сковороди охоплюють широкий спектр навчально-виховної діяльності в спеціальних закладах, у сім’ї та засобами самовдосконалення особистості.) Світоглядні основи педагогіки Г.С. Сковороди увібрали досягнення вітчизняної літератури, школи, освіти, виховних ідеалів того часу, кращі здобутки діячів зарубіжної педагогіки, і мали значний резонанс у формуванні плеяди наступних діячів української культури¹.

(Г.С. Сковорода робить висновок про те, що коли виховувати дітей відповідно до їхніх природних можливостей, то цим визначається подальша доля людини (байка “Годинникові колеса”). Педагог-гуманіст наполягає на тому, щоб молоді люди після закінчення навчання влаштовувались у житті не за становищем у суспільстві, а за своїми здібностями та набутими знаннями.)

(У філософських творах “Вхідні двері до християнської доброчинності...”, “Кільце”, “Дружня розмова про душевний світ” Г.С. Сковорода стверджує право людини на щастя, яким її на-

¹ Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди. — К., 1972. — С. 53—64, 64—78, 78—103 та ін.

городжує природа. Але щастя не приходиться саме собою, воно пролягає через самопізнання і досягається шляхом неймовірної праці над собою, у пошуках істини.

Думки Г.С. Сковороди про роль природи в розвитку людини та спорідненість виховання дітей з їхньою природою мали позитивний педагогічний та соціальний зміст і значно вплинули на подальший розвиток педагогічної думки в Україні та інших слов'янських державах.

Г.С. Сковорода започаткував у вітчизняній педагогіці ідею народності виховання, основою якої було служіння простому трудовому народові. Своїм подвижницьким життям Г.С. Сковорода подав приклад відданості народу, показав, яким має бути народний учитель.

Чимало спокус чекало Григорія Савича в житті: йому пропонували прийняти чернечий сан, аби зайняти потім керівну посаду в Харківському колегіумі; ченці Києво-Печерської лаври кликали до себе, де він мав стати стовпом церкви й оздобою обителі. Вільнолюбний мислитель на те відповів категоричною відмовою: "Я стовпотворіння собою умножувати не хочу. Досить і вас, стовпів неотесаних, у храмі Божому".

Без вагань відмовляється Сковорода і від кар'єри вельможі, заявивши, що йому "сопілка і вівця дорожчі царського вінця". Він нехтує світом зла і насилля, який намагається відірвати його від людей, збити з шляху пізнання правди.

Високоосвічена людина свого часу — філософ, поет, педагог, гуманіст Г.С. Сковорода поділяє долю свого народу, намагається пробудити його до життя, де неминуче настане торжество правди і справедливості. Рідкісний приклад безмежної відданості поневоленому простому народу дає право Сковороді в кінці життя з гідністю заявити: "Світ ловив мене, та не піймав". У "втечі" від світу виявилася велика сила духу Сковороди, слово і діло якого ніколи не суперечили одне одному.

У другій половині XVIII ст. у Російській імперії широкого розголосу набули просвітницькі ідеї. Вважалося, що наданням молоді освіти можна поліпшити людське існування і насамперед оновити духовний світ людини. Цю ідею обстоювали сучасники Сковороди — І.І. Бецькой, А.І. Барсов, М.В. Ломоносов, Ф.І. Янкович та ін., її палким прихильником був і Григорій Савич.

Г.С. Сковорода був глибоко переконаний у тому, що суспільство, позбавлене насильства над людиною, звільнене від її духов-

ної неволі може виникнути шляхом поширення освіти. З її допомогою життя народу можна зробити пристойнішим, морально удосконалити людей: “Серце тоді насичується, коли освідчується”. Для цього треба усіх дітей, незалежно від соціального стану батьків, вчити і виховувати з них Людину. Педагог велику надію у здійсненні своїх ідеалів покладає на школу: “Одне мені тільки близько ... о школа, о книги!” Він обстоює право усіх дітей вчитися у школі, яка має відкривати їм шлях до щастя: “Пізнаєш істину — ввійде тоді у кров твою сонце”.

Григорій Савич як педагог-гуманіст стоїть за народну школу, в якій би вихованці набували корисних для життя знань. Він засуджує систему виховання, якою замість всебічного розвитку людини прищеплюються молоді зовнішні манери та плазування перед іноземним (притча “Вдячний Єродій”). Навчання молоді має бути поступовим і послідовним. Цей дидактичний принцип він обґрунтовує афоризмом: “Хто помірно, але постійно вивчає предмет, для нього навчання не труд, а втіха”.

У душі народної мудрості Г.С. Сковорода пропонує виховувати у дітей помірність бажань, вважаючи, що “надмірність породжує пересиченість — нудьга, нудьга ж — душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим (з листа до М.І. Ковалінського, 9 липня 1762 р.). Ця проблема особливо актуальна в наші дні, коли в окремих сім'ях не дбають про виховання здорових потреб у дітей, задовольняючи всі їхні примхи, потурають бездіяльності.

Першими вихователями і наставниками молоді Г.С. Сковорода називає батьків. Юне покоління він повчає: “Перш за все батька й матір шануй і служи їм. Вони ж бо видимі портрети тієї невидимої сили, якій ти стільки зобов'язаний”. Діти повинні зростати в атмосфері глибокої поваги і любові до батьків, педагог ставить питання про культ Батька і Матері, називаючи їх іконами божими для дітей. Він засуджує батьків, які не вчать дітей життєвій мудрості, наставляють їх до неробства, чваньковитості й егоїзму, блюзнірства. Таким батькам протиставляється образ Немеса, який виховує у дітей скромність, розсудливість, працьовитість, безпосередність тощо (притча “Вбогий Жайворонок”).

Висміював педагог і тих батьків, які відходили від народних звичаїв і традицій. Особливо обурювався Сковорода українським панством, яке, одержавши від царизму привілеї, намагалось зрівнятися в усьому з російськими поміщиками. Вірнопідданство мо-

нархії стверджувалось зреченням своєї мови, культури, нехтуванням історії рідного краю. Становище ускладнювалося ще й тим, що в тогочасній Росії мало місце явище галломанії — схиляння перед усім французьким. Українське панство намагалось не відставати від моди і таким чином, зрадивши свій народ, зразу погналося за двома зайцями — треба було оволодівати російськими та французькими світськими манерами. Сковорода в'їдливо висміює такого “малоросійського тетервака”, який плазує перед чужою модою і звичаями. Багато часу минуло з тих пір. Але зречення рідної мови, національний нігілізм і безпам'ятство мають місце і сьогодні. І в процесі перебудовчої практики, у боротьбі за відновлення престижу української мови, національної культури, школи і педагогіки Г.С. Сковорода виступає разом з нами.

Моральне удосконалення людини, на думку Г.С. Сковороди, пролягає у праці. У суспільстві не повинно бути трутнів, утриманців, всі мають знаходити своє щастя у праці. Неробство педагог вважає найбільшим злом і у байці “Змія і Буфон” робить висновки: “Хто труда не докладає, той до добра не прийде”.

Педагог-філософ гостро критикує соціальну нерівність, паразитизм панівних класів, звеличує працю трудового народу (“Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті”, 1773—1774 рр.; “Розмова, названа Алфавіт, або Буквар Миру”, 1775 р.; “Ікона Алквіадська”, 1776 р. та ін.).

У притчі “Вбогий жайворонок” Сковорода критикує позицію Салакона та йому подібних, які вважають, що праця є “не всякому добру батько”. На прикладі Салакона Сковорода показує, що неробство призводить до падіння моралі, трагедії, праця ж є джерелом радості.

Великий вітчизняний педагог К.Д. Ушинський у дослідженні “Праця в її психічному і виховному значенні” приходиться до аналогічного висновку: “Неробство — мати всіх вад”. Ці висновки обох педагогів базуються на багатовіковому досвіді виховання і є аксіомою. Проте неробство і сьогодні є суттю багатьох юних громадян.

На думку педагога, “немає нічого солодшого, як спільна для нас усіх робота. Вона є голова, світло і сіль будь-якого окремого заняття... щасливий той, хто поєднав любе собі заняття із загальним. Воно є справжнє життя”.

8.2. Дидактичні погляди Григорія Сковороди

Заслужують на увагу дидактичні принципи Сковороди, яких він дотримувався, працюючи в Переяславській семінарії, Харківському колегіумі, домашнім та мандрівним “учителем життя”. Він піддає реформі викладання поетики, пише курс цієї науки для учнів Переяславської семінарії. У Харківському колегіумі Сковорода викладає поетику, синтаксему, грецьку мову, розробляє і читає курс доброчинності, в основу якого кладе власні погляди на мораль і призначення людини. Він засуджує схоластику, спонукає учнів не забурювати книжні істини, а думати, робити власні узагальнення, виявляти у навчанні старанність і ретельність. За цієї умови істина доступна кожному — “ищите и обряцете”.

Педагог умів застосовувати набуті знання на практиці, бо “наука та досвід — це одне і те ж, вона не в знанні самім живе, а в діянні” (байка “Дві курки”).

Особливо часто у своїх творах Сковорода порушує питання значення самостійності у навчанні. Він вважає, що успіхів у навчанні досягають учні, які працюють з книгою, здатні до роздумів, спостережень. У допомогу їм Сковорода дає поради до роботи над книгою. Зокрема, він радить робити три види виписок з прочитаних книг: короткі виписки, замітки, історичні виписки.

Не минає педагог і проблем ставлення дітей до навчання. Основою пізнання істини він вважає наявність інтересу, бажання пізнати нове. Цей інтерес учитель має пробуджувати у дітей, бо “без бажання все важке, навіть найлегше”.

У лекціях з основ доброчинності педагог вчить молодь вільнолюбству, критичному ставленню до суспільства, церкви та релігії. Він засуджує інтелігенцію за те, що вона не піднімає народ до розуміння правди життя, недостатньо працює на ниві освіти і культури свого народу. Ці ж звинувачення і сьогодні можна адресувати певній частині української інтелігенції, яка втратила національну самосвідомість, не виявляє активності у перебудовчих процесах, відзначається кар’єризмом, погонею за чинами та посадами.

Поруч з лекціями Сковорода високо цінував і розповіді, бесіди, розмови з учнями, за допомогою яких розкривав свої ідеали, моральні принципи. Він вважав навчання важкою працею, що вимагає великої сили волі й покликана готувати людину до життя і боротьби зі світом зла. Добре вихована людина, на думку

педагога, завжди буде дбати про “тіло і душу”, жити в гармонії, матиме щастя. Тому він рішуче засуджує неuczтво, яке вважає найбільшим злом. Людина має природне бажання вчитися, пізнавати світ, і ті, хто унікав освіти, чинять протиприродно, їх проймає жадоба наживи, владолюбність, вони є “жебраками, що до скарбів земних пожадливо горнутья”.

Г.С. Сковорода виявив себе неперевершеним майстром індивідуальної роботи з учнями. Його стосунки з вихованцями були щирими, чистими, сердечними. Ставлення педагога до Михайла Ковалинського є яскравим прикладом цього. “Найжаданіший друже”, “мій скарбе”, “найблагородніший”, “моя радість”, “найдорожча моя істота” — так звертається учитель до свого учня. Безмежна любов скріплювалася великою вимогливістю до учня, вірою в його сили і можливості. Педагог залучає юнака до роздумів про призначення людини, дає поради про те, як варто поводитися в тих чи інших ситуаціях, розкривав шляхи морального самовдосконалення, аби зберегти “Бога в людині”. Між вчителем і учнем має встановлюватися взаємна любов, першоосновою якої є любов педагога. Про це йдеться в листі до М.І. Ковалинського (липень — серпень 1765 р.): “...любов породжується любов’ю, і, бажаючи бути любимим, я сам першим люблю”. Ці слова можуть бути заповітом сучасному поколінню учителів і мають стати серцевиною педагогіки співробітництва.

8.3. Спадщина Г.С. Сковороди — втілення багатовікового етнопедагогічного досвіду українського народу

Педагогічні погляди Г.С. Сковороди зросли на традиціях національної етнопедагогіки, яка своїм корінням сягає в сиву давнину, коли лише формувалася українська людність”¹.

Г.С. Сковорода досить широко користується традиційними народними засобами передачі педагогічної мудрості, коли остання вкладається в уста героїв казок, легенд, байок, притч, оповідей. Цим засобом педагог веде щирі розмови з молоддю, залучає до роздумів, сприйняття здорової моралі.

¹ Див.: Науменко Ф.І., Приступа Є.І. Традиції народної педагогіки в творчості Григорія Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди. — К., 1972. — С. 146—157.

Періодична преса України час від часу знайомить своїх читачів із популярними викладами основних педагогічних ідей і освітянської діяльності Г.С. Сковороди. Однак варто зазначити, що обнародувані матеріали, припустимо, в 70-ті роки, наступні, у тому числі й у 90-ті роки, розкривають найсуттєвіше, що несе нам спадщина визначного гуманіста, мислителя, педагога та освітянського діяча¹.

Багато педагогічних думок Г.С. Сковороди підтверджуються висновками, близькими до перлин народної мудрості. Так важлива роль спадковості в розвитку людини підкреслюється висловлюванням “Дерево по плодах пізнається” (байка “Ворона і Чиж”), а необхідність поступовості й цілеспрямованості в навчанні афоризмом “Добрий намір і кінець — всякій справі вінець” (байка “Жайворонки”).

Успіх Сковороди як учителя йшов від його знань, благородства, любові до своєї справи, вихованців. Вони разом з одностудцями філософа-педагога слова, настанови свого вчителя несли через все своє життя, склали те середовище, яке помітно вплинуло на розвиток освіти в Україні, що вилилось, зокрема, у відкриття Харківського університету у 1805 р.

Поезія Г.С. Сковороди, філософські трактати, епістолярні твори, які вийшли з-під пера українського педагога-енциклопедиста свідчать про високий літературний хист, обдарованість і талановитість їх автора і які як прямо, так і опосередковано беруть участь у вихованні читача, у формуванні кращих його рис.

Тривалість і неупередженість багатолітнього досвіду дають підстави доказово твердити:

— твори різних поетичних жанрів, філософські трактати, листи, промови та інше зі спадщини Великого Українця мають пряме і опосередковане значення у виховному процесі, беруть участь у формуванні особистості;

— погляди Г.С. Сковороди, його світоглядна позиція і переконання сформувалися на рідному фольклорі, педагогічному українознавстві, на народній психології, національній етнопеда-

¹ Степанович Є. Мислитель, поет-гуманіст // Молодь України. — 1972. — 2 грудня; Жупанин С. “Сонце світові відкрив лице красно”: До 270-річчя з дня народження Григорія Сковороди // Новини Закарпаття. — 1992. — 3 грудня. — С. 7; Майданська С. Що дає основу... Педагогічні погляди Григорія Сковороди і проблеми сучасності // Українська культура. — 1992. — № 12. — С. 16—18 та ін.

гогіці й народній філософії, що ріднить його з народом, робить нероздільним з ним;

— увібравши народну мудрість, найкращі здобутки національної етнопедагогіки, Г.С. Сковорода відшліфував їх на гранях свого таланту і повернув народові вічні духовні скарби — як Зорі Чумацького Шляху, як Заграву української національної педагогічної думки, як смолоскип шкільництва та освіти в Україні-неньці.

Звичайно, вже вироблені на той час народно-педагогічні уявлення українців про світ, Бога, людину, про сімейне і громадське виховання, про віру і вірування не могли залишитися осторонь і не знайти своєї ретрансляції у педагогічній, літературній і філософській творчості зірки першої величини на українському небосхилі.

Так можна стверджувати, що педагогічні погляди Г.С. Сковороди об'єктивно стали втіленням, уособленням і концентрацією багатовікового етнопедагогічного досвіду українського народу.

Як своєрідний результат практичного впливу національної етнопедагогіки на конкретну особу можна розглядати народно-педагогічні погляди Григорія Савича, які збагатившись мудрістю його, повернулися в народ як його природна скарбниця. Весь період діяльності українського генія, як народного учителя, мандрівного поета і філософа став для національної культури новою сходинкою до вершин світового рівня.

Літературна (поетична) творчість Г.С. Сковороди заклала підмурівок для появи у майбутньому класичних творів І.П. Котляревського, Т.Г. Шевченка та ін., бо на той час українська поезія вже досягла силабо-тонічного ужинку.

Г.С. Сковорода стояв у центрі духовного життя народу, мав значний вплив на формування національної класичної літератури, на розвиток окремих жанрів народнопоетичної творчості (пісні, байки, пареміографічні твори), на формування офіційної педагогіки та етнопедагогічних уявлень населення, на вдосконалення системи філософських поглядів на світ, суспільство, людину та її духовність, на розвиток культури слов'янських країн і народів.

Узагальнюючи, можна засвідчити: подвиг Г.С. Сковороди полягає в тому, що він пропустив через свій розум і серце, як через призму, величезні здобутки національної народно-педагогічної скарбниці, сприйняв, осмислив, оцінив і відобразив у своїх літературних і педагогічних творах у тому вигляді, в якому їх могла

розуміти більшість висококультурних, малописьменних і зовсім неосвічених верств тодішньої української нації.

Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди набули свого подальшого розвитку у творах Т.Г. Шевченка, О.В. Духновича, І. Франка, К.Д. Ушинського, Б.Д. Грінченка, О.М. Толстого, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та інших видатних педагогів минулого та сучасності.

Тому не випадковим є інтерес зарубіжних, і насамперед з української діаспори, вчених до педагогічних ідей славетного сина України Г.С. Сковороди. Так, відомий професор філології Володимир Шаян (Канада) довгий час вивчав творчу спадщину Г.С. Сковороди, в результаті чого з'явилися оригінальні праці про естетичні, педагогічні й соціологічні погляди цього "лицаря святої борні"¹.

Сковорода є втіленням моральної сили, потрібної для того, щоб розпочалося відродження України.

Саме тому твердитиму рішуче, що відродження України зачинається від Сковороди², — так заявив В. Шаян в одній з останніх своїх праць про значимість життя і діяльності першого будителя українців.

Вести мову про значення поетичної, педагогічної, філософської, епістолярної спадщини Григорія Савича Сковороди, з різних сторін оцінюючи її, з урахуванням різноманітних недоліків, доцільно в масштабі не України, а більшості слов'янських країн, бо це — неординарне явище в темряві віку, блискавка людської думки, сяйво українського генія, предтеча педагогічної думки, національного шкільництва та освіти незалежної України.

Контрольні запитання і завдання

1. Поясніть, у чому полягають особливості освітньої діяльності Г.С. Сковороди.
2. Сформулюйте основні позиції педагогічних поглядів Г.С. Сковороди.

¹ Див.: Шаян В. Сковорода й духовне обличчя України у XVIII сторіччі // Віра предків наших. — Канада: Гамільтон, 1987. — С. 478—495; Його ж. Етичні, соціологічні погляди Г. Сковороди. — Там само. — С. 496—524; Його ж. Григорій Сковорода — лицар святої борні. — Канада: Гамільтон, 1984.

² Шаян В. Григорій Сковорода — лицар святої борні. — Канада: Гамільтон, 1984. — С. 100.

3. У чому полягає взаємозв'язок Г.С. Сковороди з українською етнопедагогікою? Мотивуйте ваші судження.

4. Аргументуйте навчально-виховний вплив художніх творів Г.С. Сковороди. У чому полягає самотність їх моралі?

Література для самостійного опрацювання

Любар О.О., Федоренко Д.Т. Блискавка серед темряви: До 200-річчя з дня смерті Г.С. Сковороди // Саксагань. — 1994. — № 3.

Мишанич О.В. Григорій Сковорода і усна народна творчість. — К., 1970.

Сковорода Г.С. Трактати, діалоги. Начальная дверь к христианскому добронравию // Соч.: В 2 т. — Т. 1. — М., 1973. — С. 111—171; Його ж. Симфонія, нареченная книга Аскань: О познании самого себя // Там само. — С. 172—243; Його ж. Вірші. Пісні. Байки. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. — К., 1983.

Струманський В.П. "Довго сам учись, якщо хочеш навчати інших": Проблеми навчання й виховання у філософських студіях Г.С. Сковороди // Початкова шк. — 1994. — № 11.

Тема 9

РОЗВИТОК ШКОЛИ Й ПЕДАГОГІКИ НА ЗАКАРПАТТІ. ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ О.В. ДУХНОВИЧА

9.1. Розвиток школи й педагогіки на Закарпатті

Сучасне Закарпаття, як і у сиву давнину, є невід'ємною частиною України, а його населення — лемки, бойки, русини, гуцули та інші етнографічні угруповання — завжди було і є гіллям єдиного українського генеалогічного древа життя.

Народно-педагогічна думка населення Закарпаття здавна досягла глибокого бачення психолого-педагогічних процесів навчання та виховання підростаючого покоління і надзвичайної мудрості у побудові взаємин між дорослими і дітьми, між батьками і дітьми, між бідними і багатими та між людьми однакової соціальної належності. У численних народних казках, піснях, прислів'ях та приказках, баладах Закарпаття сконцентровано етнопедагогічне ставлення закарпатців до світу і світобудови, до людей і суспільства, до виховання найскладніших і найтонших людських почуттів.

Чи не дивно, що на Закарпатті майже кожне село мало своїх казкарів, мудрих народних оповідачів, народних співаків, нарешті нині — модерні (сучасні) молодіжні вокально-інструментальні ансамблі, які силою народної мудрості стояли і стоять на сторожі загальнолюдської моралі та моральності. Певно тому на За-

карпатті ще й нині можливі збірки казок одного оповідача¹, казок одного села² чи певних регіонів³.

Так уже складалося споконвіку, що в казках (про тварин чи фантастичні, побутові чи легендарні або новелістичні) народ використовує алегорію і гіперболу (щоб кожен побачив яскравіше проблему), прості тропи і влучність мовлення (щоб кожного “зачепити” за серце), посилається лише на перевірене людським досвідом (це щоб зберегти вічне і влучити в нього).

У казках населення Закарпаття збереглися навіть дохристиянські боги і герої, які наділені прекрасними людськими якостями і їх втіленнями. До таких казок належить і фантастична “Чому море солоне”, в якій Дажбог є втіленням доброти, щирості, прекрасного⁴.

Звичайно, тематичні збірки різних років, мов пахощі Закарпаття, багаті різноманітними виховними, розвиваючими, спрямувальними організаторськими потенціальними можливостями: читай дітям і підліткам та формуй їхній духовний світ і життєву позицію⁵ — така сила тематичних збірок закарпатських казок.

Етнопедагогічні уявлення закарпатців сконцентровані у влучних і багатомудрих прислів'ях, кожне з яких — це ціла виховна програма, сімейна настанова, порада і застереження кожному⁶:

“Правдивий чоловік чуже не бере, але й своє не лишає”.

“Не намучишся — не научишся”.

“Світ — то найвища школа”.

“Нагинай дерево, доки молоде”.

“Не лише той злодій, що краде, а й той, що драбину держить”.

Багатий досвід закарпатців у розробці народно-педагогічних основ і практичних надбань виховання дітей, підлітків, молоді й

¹ Чарівна торба: Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. І. Шопляка-Козака. — Ужгород, 1988.

² Казки одного села / Запис текстів, післямова та примітки П.В. Лінтура; Упоряд. Ю.Д. Туряниця. — Ужгород, 1979.

³ Казки Буковини. Казки Верховини. — Ужгород, 1968.

⁴ З невичерпної криниці: Казки українських Карпат / Записав і упоряд. М. Зінчук. — Л., 1994. — С. 24—27.

⁵ Біда і щастя: Казки / Записали від Юрія Ревтя М.І. Рішко та М.В. Рішко. — Ужгород, 1962; Чарівне серце: Закарпатські казки / Зібрані та літерат. опрацьов. Л. Дем'яном. — Ужгород, 1964; Сказки зеленых гор / Рассказанные М.М. Галицей. — Ужгород, 1966 та ін.

⁶ Чарівна торба... — Ужгород, 1988. — С. 128.

дорослого населення звів міцний підмурівок для появи класичної теорії і практики навчання та виховання, школи і педагогіки на Закарпатті. Проте колоніальний режим, який було нав'язано українцям Закарпаття, негативно вплинув на стан вітчизняної освіти та культури. Українське населення Закарпаття постійно піддавалося денаціоналізації засобами чужоземної школи. Особливо посилювалися обмеження прав українців навчати своїх дітей з установами влади Габсбургів в Угорщині (початок XVIII ст.). З цього часу розпочалася примусова мадяризація української школи.

Шкільництво Закарпаття має давню історію. Збереглися документи, в яких повідомляється про Ужгородську школу 1400 р. Ця ж школа згадується і в 1589 р. при переліку прибутків ректора, якому громада і батьки платили за навчання дітей читання й письма як грішми, так і натурою. 1646 р. було відкрито Ужгородську гімназію, у 1655 р. відкрилася школа при Мукачівському монастирі. На території Березької жупи, що охоплювала майже чверть території Закарпаття, у 1682 р. діяло 5 шкіл¹. У XVIII ст. відкриваються католицькі гімназії в Мармарош-Сигеті (1730 р.), Ужгородська середня школа з вчительською семінарією при ній (1793 р.) та ін. Всі вони призначалися для мадяризації та покатоличення українців Закарпаття.

У 1774 р. в Австрійській імперії було проведено шкільну реформу, якою визначалася державна система освіти в імперії. Встановлювалося два типи початкових шкіл — тривіальні та головні, а також функціонували однорічні парафіяльні школи.

У тривіальних школах були підготовчий, перший та другий класи. У них діти навчалися читанню, письму, лічбі, деяким практичним вправам.

Головним предметом вважався закон Божий. Згідно з "Політичною шкільною конституцією", прийнятою у 1805 р., усі школи передавалися у відання консисторій, духовенство здійснювало нагляд за роботою школи та вчителя.

Така ж доля чекала і головні початкові школи, які функціонували в містах. У них був ще третій клас, по закінченню якого діти могли вступати до гімназій та реальних шкіл.

Коли на перших порах після 1774 р. навчання у парафіяльних, тривіальних та головних школах проводилося українською,

¹ Митюрів Б.Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI—XVII вв. — К., 1968. — С. 37—38.

то у 1791—1792 рр. приймається закон, за яким усі школи Закарпаття переводилися на угорську мову навчання¹. Це негативно вплинуло на стан освіти українського населення. Цьому сприяла і нерозвинена мережа початкових шкіл, яких було обмаль, особливо у гірських селах. Внаслідок цього в гірській місцевості навчалася не більше 30—35 % дітей. Більшості дітей чужомовна школа стала недоступною, а навчання непосильним.

Ще в гіршому стані перебувала середня школа. Так у середині XIX ст. серед 1200 гімназистів українців було близько 20 %, а в Ужгородській гімназії серед 364 учнів — не більш як 146².

На кінець XIX ст. на Закарпатті було тільки чотири середніх навчальних заклади та одна реальна школа.

Уряд Австро-Угорщини і в XIX ст. продовжував асиміляторську, колоніальну політику щодо освіти українців. Він не сприяв будівництву шкільних приміщень, обмежував зміст початкової освіти, звівши початкові школи до одно- та двокласних навчальних закладів. Про те, що режим не був зацікавлений в освіті українців, свідчить інструкція до навчальних програм, в якій вимагалася не “відвертати уми молоді від обставин, в яких ця молодь зростає, будити в ній прагнення вирватися з цих обставин”.

Австро-угорський уряд забороняв відкривати українські школи, закривав діючі, переслідував діячів української освіти та культури. У 1868 р. проводиться шкільна реформа, а також приймається “мовний закон” 1879 р., за яким всі школи переводилися на угорську мову навчання. Так, якщо в 1880 р. українських початкових шкіл було 349, то у 1901 р. — 29, а у 1907 р. вони були зовсім ліквідовані.

І хоч наприкінці XIX ст. у міських школах Закарпаття зростає термін навчання, а після закінчення четвертого класу можна було вчитися в середній школі, проте більшість дітей залишалася поза школою.

Така реакційна освітня політика Австро-Угорської монархії на Закарпатті призвела до масової неграмотності населення. На 1890 р. неписьменних було понад 70 %, а в Мармароській жупі, наприклад, письменне населення становило лише 17,6 %³. Не

¹ *Машталер О.В.* Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича. — К., 1966. — С. 33, 34.

² *Історія Української РСР: В 10 т. — К., 1983. — Т. 3. — С. 201.*

³ *Коломиец И.Г.* Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX ст. — С. 243.

маючи змоги навчатися в рідній школі, більшість українців Закарпаття не могли ні писати, ні читати українською.

Дискримінаційна освітня політика щодо українців мала місце і після розпаду Австро-Угорської імперії. Землі Закарпаття після Першої світової війни окупувала Чехословаччина, а в роки Другої увійшли до хортистської Угорщини. Нові господарі продовжували стару колоніальну політику, і тільки після об'єднання українських земель діти різних національностей одержали можливість вчитися в рідномовній школі.

Дивовижним явищем у розвитку просвіти і педагогічних ідей Закарпаття стали життя, творчість і наукова діяльність українського церковного історика протоігумена Іоанікія Базиловича (1742—1821).

Основоположник історичної науки в краї І. Базилович народився в с. Глівище (нині в Словаччині). Після здобуття освіти в Кошице та Ужгороді майже 40 років був ігуменом Мукачівського монастиря.

Першу працю з історії Закарпаття І. Базилович написав латинською мовою і видрукував у м. Кошице: тритомник “Короткі відомості про монастир св. Миколая на Чернечій горі в Мукачевому, заснований кн. Федором Корятівичем” (Кошице, 1799). Об'ємна і надзвичайно цікава праця побудована на матеріалах єпархіальних записів, що включали свідчення про соціальне становище населення, його потяг до знань, освіти, навчання, про відкриття навчальних закладів у краї, прагнення пізнати історію рідного краю, будувати власне життя, побут та виховання молоді на традиціях, обрядах і ритуалах українського народу. Саме в праці І. Базиловича зафіксовано свідчення про те, що 1744 р. в Мукачеві було відкрито богословську школу, 1793 р. — Ужгородську вчительську семінарію тощо¹.

Так у другій половині XVIII ст. на Закарпатті визріли умови для наукових досліджень. За словами І. Франка, “між тодішніми угорськими русинами почався такий науковий рух, що вони не тільки у себе дома мали відповідні сили для виховання молоді, але достарчували їх для Галичини, а навіть для Росії”. Без сумніву, біля колиски цього наукового руху стояв І. Базилович.

У праці І. Базиловича, — зазначає дослідник його життя і творчості, — закладена ще одна важлива ідея, значимість якої

¹ Данилюк Д. Перший будитель // Новини Закарпаття. — 1992. — 20 червня. — С. 2.

важко переоцінити. У ній ідеться про існування України і таких її регіонів, як Галичина, Поділля і Покуття. Причому термін “Україна” автор відносить аж до XIII ст. І це в той час, коли його не вживали на власне українських землях, а перша узагальнююча праця з історії України Д. Бантиша-Каменського вийшла у 1822 р. під назвою “История Малой России”. Не випадково її автора було щиро винагороджено членами імператорської родини, багатьма високопоставленими державними діячами і вельможами.

Відомий історик Закарпаття кінця XX ст. Дмитро Данилюк зауважує: “Наукові дослідження І. Базиловича гідно продовжив ужгородський парох М. Лучкай. З-під його пера вийшла 6-томна “Історія карпатських русинів”, в якій поглядом вченого європейського рівня досягнуто широку панораму давньої історії слов'янських та інших народів і на фоні європейської історії відтворено минуле нашого краю у всіх його барвах”.

Діяльність І. Базиловича пробудила національну свідомість багатьох закарпатців. Найбільш послідовним на ниві національної культури й освіти був О.В. Духнович, який прямо заявив, що винуватцями злиденного становища народу є “суть самодержавные тираны”. Це свідчить про те, що закарпатські вчені вже в першій половині XIX ст. сприйняли ідеї західноєвропейського просвітництва, виступали на захист свободи і рівності, ідеалів гуманізму і добра.

9.2. Педагогічні ідеї О.В. Духновича

Визначну освітню діяльність у першій половині та середині XIX ст. проводив на Закарпатті Олександр Васильович Духнович (1803—1865). Працюючи після закінчення Ужгородської гімназії та духовної семінарії домашнім учителем, викладачем гімназії, священником, він будив у краї думку про необхідність поширення освіти як основи духовного життя людини. Педагог стверджує, що дитина стає особистістю, людиною тільки тоді, коли вона набуває

О.В. Духнович

освіту і виховання. Людина без виховання, на думку О.В. Духновича, подібна до землі, на якій зростає бур'ян. Отже, людині треба надати освіту, повноцінне виховання, тільки тоді вона буде корисною собі та суспільству. Виходячи з цих позицій, О.В. Духнович все життя дбав про створення нових шкіл, розширення їх мережі, залучення до навчання в них усіх дітей. Підбиваючи підсумки свого життя, він з гордістю заявив: "Я сподорожував усю Маковицю, навчаючи і закликаючи народ будувати школи і, слава Богу, в 71 селі заснував училища..."¹

Олександр Духнович у своїх поглядах стояв на позиціях традиційного українського просвітительства, вважаючи, що за рахунок поширення освіти можна значно поліпшити суспільство.

Довгий час теоретична спадщина і досвід практичної діяльності самобутнього просвітителя карпатських русинів і всього українського народу О.В. Духновича по-справжньому не доводились до широкої громадськості, і лише в останні десятиліття ХХ ст. поволи, але впевнено, з'являються дослідження, розвідки щодо життя та творчості славетного українця².

О.В. Духнович писав так званою русинською мовою, що є діалектом етнічного відгалуження карпатських українців. Через те всім читачам більш зрозумілим буде виклад педагогічних ідей О.В. Духновича сучасною літературною мовою, що ніскільки не принижує значення його поглядів на виховання учнівської молоді, бо вони, власне кажучи, адресовані всім українцям.

Великою заслугою педагога є написання ним підручників для народних шкіл. У 1847 р. він створює перший буквар на Закарпатті "Книжицю читальну для починаючих", у 1831 р. пише підручник з географії "Краткий землепис для молодих русинів", у 1853 р. — "Сокращенную грамматику письменного русского языка" тощо.

Вершиною педагогічної творчості О.В. Духновича є написання ним першого підручника з теорії і практики навчання і ви-

¹ Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси. — К., 1994. — С. 251.

² Рудловчак О.М. Творчий шлях Духновича // Олександр Духнович. — Пряшів, 1965; *Машталер О.В.* Педагогічна і освітня діяльність О.В. Духновича. — К., 1966; Педагогічні ідеї О. В. Духновича // *Історія педагогіки.* — К., 1973. — С. 184—187; *Жупанин С.І.* Народознавча педагогіка Олександра Духновича // *Рідна шк.* — 1992. — № 9—10.

ховання молоді “Народной педагогии в пользу училищ и учителей сельских” у 1857 р. Цей твір став підручником практичної і теоретичної діяльності просвітителя і відіграв надзвичайно важливу роль у розвитку вітчизняної педагогіки та шкільної справи. Взятися за створення цієї праці просвітителя примусила відсутність систематизованих знань з теорії та практики навчання дітей, підготовки вчителів до наставництва. Це ускладнювало навчальний процес, більшість учителів, не маючи відповідних знань для роботи з дітьми, інтуїтивно вели навчання, часто невміло дбали про розвиток дітей. Враховуючи це, О.В. Духнович систематизував наявні педагогічні знання, використавши власний досвід і подав їх у вигляді підручника для вчителів і тих, хто готується взятися до наставництва. О.В. Духнович вважав педагогіку мистецтвом мистецтв, а педагог, на його думку, усіх митців з огляду на звання своє перевищує. Для того щоб, за висловом О.В. Духновича, людину і людство влаштувати, необхідно досконало оволодіти педагогічними знаннями, навчитися їх застосовувати, передбачати наслідки вчиненого: “такими міркуваннями займатися, як би змогли легше і більш успішно виконувати свій обов’язок”¹.

О.В. Духнович, як і його попередник Г.С. Сковорода, вважав, що виховання має враховувати природу дитини. Він закликав учителів, батьків глибоко вивчати природні особливості дітей, виявляти сили, надані їм природою, і, не чинячи опору, сприяти всебічному їхньому розвитку: “щоб сили людські, тілесні і духовні, природою людині надані, з молодості... зберегти і удосконалювати”. Особливо педагог наполягає на врахуванні вікових особливостей і будови тіла учнів при залученні їх до фізичної і, зокрема, аграрної праці.

У зв’язку з тим, що діти не однакові за природою, вони потребують індивідуального підходу, “адже від натури деякі діти схильні суттю на деякі витівки”. У такому разі педагог зобов’язаний вживати засобів, якими б розвивалися бажані й гальмувалися негативні якості. При цьому Духнович застерігає вихователя від того, “щоб пристрастями тими не нашкодив, але ще примножив і збільшив в учневі такому...”

¹ Ця та подальші цитати подаються за уривками з праці О.В. Духновича “Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских” (Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. — К., 1961. — С. 518).

Розглядаючи природу як чинник, що визначає природні нахили людини, її задатки до фізичного та інтелектуального розвитку, педагог підкреслює, що сам розвиток значною мірою залежить від системи вправ і наставляння, або виховання. Останнє має враховувати природу дитини і сприяти саморозвиткові, вдосконаленню природних обдарувань.

Обстоюючи принцип природовідповідності, О.В. Духнович дбає про рівномірний розвиток фізичних і духовних сил дитини, наголошує на тому, щоб ці “сили завжди в рівномірності були”.

Забезпечити повноцінне тілесне і духовне зростання дітей може народна школа, головним завданням якої є виховання високоморальної, працьовитої, добродійної людини. Саме тому серцевиною педагогіки О.В. Духновича є ідея народності, яка полягає в тому, щоб виховувати в дітях людяність, людинолюбство, доброчинність.

“Настанови, — писав О.В. Духнович, — прямий кінець або прямий напрямок хай буде людство, або, як мовиться, людськість, людинолюбство... поскільки людство в цивільному житті є найбільша доброчесність...” Таких людей може виховати рідна школа, духовно багата сім'я.

Школа має бути доступною усім дітям і слугувати інтересам народу. У ній учні мають навчатися рідною мовою, яка всебічно розвиває природні сили. Навчання чужою мовою є протиприродним і затримує розвиток здібностей дітей, воно безсиле й гальмує поступ особистості й народу. Рідна мова в народній школі має становити “предмет головний, центральний, що входить до всіх інших предметів і збирає до себе їх результати”. Мова (предмет) має сприяти розумовому, моральному та естетичному вихованню дітей.

Педагог вважав, що у процесі навчання діти мають засвоювати реальні знання. Сільські діти мають користатися ними у своїй праці на землі, при опануванні певними ремеслами і видами діяльності. Тобто О.В. Духнович обстоював реальні знання, але водночас дбав і про те, щоб у процесі пізнання у дітей розвивалися пізнавальні можливості. Цій меті були підпорядковані розроблені педагогом навчальні плани для першого і другого класів початкової школи, а також зміст згаданих вище підручників. Укладаючи їх, як і весь зміст початкової освіти, О.В. Духнович дотримувався дидактичних принципів: наочності, доступності та посиленості, активності в навчанні, ґрунтовності та міцності знань тощо.

Щоб “людину і людство влаштувати”, народна школа має бути осередком духовної культури.

Навчаючись у школі, діти мають засвоїти релігійну і народну мораль, яка зміцнює духовні сили, прищеплює любов до рідної землі й не дозволяє вихованцеві вбиратися у “чуже пір'я”. О.В. Духнович щиро вірив у те, що шляхом поширення освіти поліпшується мораль людей, а це, у свою чергу, робить суспільство гуманнішим і веде до злагоди та згоди в ньому.

Джерелами і засобами морального удосконалення дітей педагог вважав вітчизняну історію, народні пісні, звичаї народу, гідні для наслідування приклади дорослих, доцільно підібрані заохочення та покарання тощо.

У процесі виховання, на думку О.В. Духновича, повинен мати місце широкий вибір методів впливу в гармонійному їх поєднанні, бо “слова вчать, а приклади приваблюють”. Особливу роль у зростанні молоді він надає прикладу старших: батьків, учителів, яких застерігає від необачних вчинків, закликає до мудрості та виваженості в діях. О.В. Духнович наводить сентенцію про те, що “діти розбещених батьків теж розбещеними бувають, а розбещений учитель всіх дітей розбещеними зробить і замість добродетності розплодить злонравність і розбещеність у цілому суспільстві”. Педагог надіється на усвідомлення дорослими свого призначення в родині, школі, у цілому в житті.

Виховання передбачає засвоєння дітьми звичаїв свого народу шляхом вправ і наставляння. Першими наставниками і вихователями дітей є їх батьки. Звертаючись до батьків, О.В. Духнович пише: “Дай синові твоєму здоровий розум, дай йому добрий норов, дай йому науку, здібності, працьовитість, добре серце... дай йому добру волю... — і дав йому все”.

Як важливий засіб виховання педагог розглядав залучення дітей до праці, через яку вони набували реальних знань. Він визначає широке коло трудових обов'язків дітей, виконання яких узгоджується із їхніми фізичними можливостями (робота в саду, на городі, у дворі тощо). “Землеробство для людини є природною справою, воно... сили зміцнює, розум розвиває, також приносить користь людині. Для того також потрібно їсти, щоб всюди до школи належала більша загородка (город) або сад, в якому діти могли привчатися до науки правильного землеробства впражнялися...”

О.В. Духнович слідом за Г.С. Сковородою приділяв увагу проблемі зайнятості дітей. На його думку, вони повинні завжди займатися корисними справами, дозвілля їхнє має бути доцільним і розумним, інакше неробство призведе до пустослів'я, ліні, непокори, злих вчинків тощо. Отже, виховання має здійснюватися продумано й за певною системою.

Особливо важливу роль у зростанні громадянина О.В. Духнович надавав народному вчителю. Вчитель повинен всебічно знати і розвивати особистість учня. Для цього він має добре знати анатомію і фізіологію дитини, її вікові особливості й можливості, закономірності їхнього розвитку. О.В. Духнович вважав вчителя тією особою, яка ростить і формує патріота свого народу і краю. Тому вчитель, на його думку, має у дітях "народолюб'є возбудити" і в серцях їхніх закріплювати любов до своєї народності. Для цього треба використовувати всі засоби: поетичне слово, історичні твори і бувальщину, народну пісню, що збуджує любов до рідного краю, тощо.

Учителів О.В. Духнович називає просвітителями народу, його сіллю. Діяльністю вчителя має бути знищено зло і процвітати добродійність. На думку педагога не кожна людина може бути наставником. Ним є той, хто має природні нахили, добре знання предметів та навчання дітей. У "Народной педагогии в пользу училищ и учителей сельских" О.В. Духнович виставляє такі вимоги до вчителя:

"...Наставник повинен бути обдарованим особливими якостями, і між ними такими:

1. Той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє *покликання* до цієї служби.

2. Повинен мати добрі і правильні *знання і відомості* з того предмета, який хоче викладати іншим.

3. Повинен мати чистий і непорочний *норов* і процвітати добродійностями.

4. Повинен бути від природи *лагідним, поважним*, з повним характером муж.

5. Повинен учнів своїх *любити* і їхню любов також для себе заслужити.

6. Від природи треба йому володіти *легким, зрозумілим* способом викладання.

7. Повинен мати потрібні *засоби* для навчання і наставляння.

8. Повинен *добрий порядок* поважати.

Хто цих властивостей, від природи дарованих, не має, той не принесе у педагогічній сфері ніякої користі, і краще йому відмовитися від цієї служби, ніж коли-небудь жакливо відповідати за недоліки і бути навіки покараним”¹.

Погляди О.В. Духновича на освіту, інтелігентність (цивілізованість) не втратили свого історичного, пізнавального і виховного значення. Багато влучних висловлювань мудрого просвітеля перейшли до скарбниці народної пареміографії. Наприклад, такі афоризми:

“Багато листя на дереві — мало плодів; багато бесіди — мало розуму”.

“Де сови гучать і скрегочуть сороки, там соловей мовчить”.

Вирішальну роль вчителя у формуванні особистості О.В. Духнович висловив у такому афоризмі: “Хто дав тобі виховання, той більше тобі дав, ніж той, хто дав тобі життя”.

Недарма в народі пішов поговор (легенда), що Олександр Васильович тому Духнович, що є будителем народного духу, адже він сам — від Духа Святого...

Легенди легендами, а сумлінна дослідниця життя і творчості О.В. Духновича Олена Михайлівна Рудловчак багато років підряд у журналі “Дружно вперед” (Пряшів) друкує матеріали “Десять зупинок на життєвому шляху будителя” — маловідомі та невідомі матеріали про О.В. Духновича, його перебування в Ужгороді, Мукачеві, селі Давидково тощо, а Василь Басараб закінчив роботу над документальною повістю “Виставка на порозі старої школи”, що присвячена учительській діяльності Олександра Васильовича.

Освітня діяльність О.В. Духновича сприяла значному поширенню освіти, розвитку національної свідомості української людності, відродженню національної системи виховання українського народу. Сьогодні ім'я О.В. Духновича користується всенародною шанобою.

Заповітом звучить для нинішнього і прийдешніх поколінь звернення великого педагога-патріота: “Люби свій народ не тому, що він славний, а тому, що він твій. Хто стидається за свій народ, той сам себе стидається”.

Над реалізацією ідеї народності виховання плідно працювали земляки О.В. Духновича Іван Андрійович Ставровський

¹ Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. — К., 1961. — С. 517.

(1822—1878), Олександр Іванович Павлович (1819—1900). Вони, як і О.В. Духнович, вважали освіту і школу важливим засобом поліпшення життя людини і всього суспільства.

Працюючи сільськими вчителями, І.А. Ставровський і О.І. Павлович дбали про виховання дітей у душі народності. Діти мають зростати працюючими, людяними, національно і соціально свідомими особистостями. І.А. Ставровський у своїй праці “Педагогія”, написаній у 1846 р., розробив методику розвитку тілесних та духовних сил дитини, підкреслюючи органічний зв'язок між ними.

І.А. Ставровський і О.І. Павлович засуджували антиукраїнську освітню політику Австро-Угорської монархії, спрямовану на денационалізацію українського населення Закарпаття. Рідна мова, національна культура, вітчизняна історія є, на їхню думку, найвпливовішими засобами прищеплення дітям любові до народу, підготовки патріотів, відданих інтересам свого народу. Діяльність О.В. Духновича та його послідовників помітно вплинула на педагогічну творчість Августина Волошина (1874—1946). У шкільництві Закарпаття А. Волошин впевнено торував стежку, прокладену Духновичем. Як і О.В. Духнович, Волошин багато уваги приділяв вихованню учительських кадрів. Він пише “Практичну граматику малоруської мови”, “Педагогіку і дидактику”, “Коротку історію педагогіки”, “Педагогічну методику”, “Психологію”, “Нарис педагогіки”, а також багато інших творів, адресованих учителям, підручників для початкової середньої школи.

А. Волошин очолював Педагогічне товариство Підкарпатської Русі, був організатором Вчительської громади, брав активну участь у культурному та громадському житті, писав художні твори. За внесок у розвиток освіти та культури рідного краю А. Волошина ще за життя називали “батьком” українського відродження на Закарпатті”.

Педагогічна творчість О.В. Духновича та його послідовників не втратила своєї актуальності й сьогодні, є перлиною вітчизняної педагогічної думки.

Контрольні запитання і завдання

1. Розкрийте основні особливості розвитку школи і педагогіки на Закарпатті. Мотивуйте свої судження.

2. Назвіть основні твори О.В. Духновича і визначте їхні психолого-педагогічні особливості. Доведіть свої судження.

3. Перепишіть до своїх конспектів низку висловлювань О.В. Духновича. Придумайте для всіх цитат спільний заголовок.

“Люби свій народ не тому, що він славний, — а тому, що він твій”.

“Хто стидається за свій народ, той сам себе стидається”.

“Цивілізація нашого часу — це утрата природної свободи. Людина цивілізована, або, як кажуть, освічена, відтягується від свого роду, притягується до чужого, вона працює для чужого, вона задоволена своїм, своє сукно їй здається грубим. Та коли чужинці обскакують її, тоді вона заздрить своїм, зітхаючи: “О коли б я був зостався при своєму, не був би я тепер на сміх чужим і своїм”.

“Македонському царю Філіпу радили прогнати наклепника, який поширював про царя погані розмови. Розумний цар відповів радникам: “Ні! Я не прожену свого супротивника. Хай поширює свої наклепи про мене у моєму царстві, тут мене всі знають... Хай залишиться дома, тут йому вірять тільки такі, як він сам”.

“Багато листя на дереві — мало плодів; багато бесіди — мало розуму”.

“Де сови гучать і скрегочуть сороки, там соловей мовчить”.

Література для самостійного опрацювання

Медведик: Читанка для малят / Редактор-упоряд. В. Басараб. — Новини Закарпаття, 1992.

Педагогічні ідеї О.В. Духновича // Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. — К., 1973. — С. 184—187.

Стельмахович М.Г. До джерел історії педагогіки // Освіта. — 1991. — № 78. — 22 жовтня.